

Katarzyna Kącka

**Jacek Czaputowicz,
*Teorie stosunków międzynarodowych.
Krytyka i systematyzacja,*
Warszawa 2007, ss. 485.**

Rozwój stosunków międzynarodowych jako dyscypliny naukowej jest wynikiem konsekwentnego usamodzielniania się i wyodrębniania tej dziedziny z innych gałęzi wiedzy. Wciąż jednak takie obszary jak: prawo, ekonomia, historia, a w szczególności politologia w zasadniczy sposób wpływają na jej kształtowanie się. Zwłaszcza ta ostatnia, która w szybki i dynamiczny sposób „oderwała się” od innych dziedzin, wciąż zdaje się być niepogodzona z chęcią usamodzielnienia i oddzielenia się od niej stosunków międzynarodowych. Ich tradycje przecież sięgają początku XX wieku, kiedy to powstała w 1919 r. pierwsza katedra stosunków polityki międzynarodowej w the University of Wales College Aberystwyth. Współcześnie istnieją setki wydziałów, instytutów, katedr oraz innych instytucji naukowych na całym świecie, które zajmują się właśnie stosunkami międzynarodowymi.

By odpowiedzieć na pytanie, czy stosunki międzynarodowe są odrębną dyscypliną naukową, należy ustalić następujące fakty: czy jest wyodrębniona grupa badaczy przekonana o jej odrębności i zajmująca się nią, czy istnieją instytucje naukowe badające tę sferę wiedzy, czy znajduje się wśród młodzieży grupa zainteresowana tą tematyką i chcąca ją studiować, czy jest akceptacja przedstawicieli innych gałęzi w kwestii usamodzielnienia się dyscypliny i wreszcie, czy jasno określone są: przedmiot, metody i teorie. Odpowiedź na każde z tych pytań jest w zasadzie twierdząca. Coraz większa grupa naukowców specjalizuje się i bada różne aspekty stosunków międzynarodowych.

Trudno dziś zaprzeczyć popularności stosunków jako kierunku studiów. Istotną też grupą ludzi nauki zgadza się co do samodzielności tej dyscypliny. Toczą się oczywiście liczne spory, zwłaszcza w kwestii metod badawczych. Pojawiają się zarzuty, iż stosunki międzynarodowe czerpią z metod innych dyscyplin. Jest to jednak oczywiste, że dyscyplina ta, mając merytoryczny związek z wieloma naukami, wykorzystuje metody znane w politologii, historii, prawoznawstwie czy ekonomii. Stojąc jednak na stanowisku, że to przedmiot determinuje sposób badania a nie odwrotnie, metody zaczerpnięte z innych dyscyplin stają się automatycznie metodami stosunków międzynarodowych.

Na rozwój dyscypliny wpływają także coraz popularniejsze studia nad teoriami stosunków międzynarodowych. Niestety, polski dorobek w tej kwestii jest niewielki. W wielu placówkach naukowo-badawczych teorie nie były wykładane w ogóle lub przybierały formułę indoktrynacji ideologicznej. Z tego też powodu naukowcy rzadko zajmowali się sferą teoretyczną dziedziny, skupiając raczej uwagę na badaniach praktycznych. Po 1989 r. szybki rozwój dyscypliny w Polsce wymusił na naukowcach konieczność nadrobienia zaległości¹. Również duża popularność kierunku studiów, jakim są stosunki międzynarodowe, zainspirował wykładowców do pisania podręczników omawiających tę sferę wiedzy. Od 2000 r. niekwestionowanym liderem była książka Józefa Kukułki „Teoria stosunków międzynarodowych”. Publikacja ta, oparta na wieloletnim doświadczeniu naukowym badacza w zakresie historii stosunków międzynarodowych, praktyce w służbie zagranicznej oraz doświadczeniu jako wykładowcy akademickiego, będzie z pewnością przed długi czas jeszcze wpływać na rozwój badań w tym kierunku². W 2006 r. na rynku wydawniczym ukazała się książka Teresy Łoś-Nowak, „Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy”, która w dużej części jest poświęcona właśnie teorii stosunków międzynarodowych³. Publikacja ta, choć nie omawia wielu istotnych zagadnień,

¹ Należy wspomnieć, że również przed 1989 r. ukazały się w Polsce ważne i wartościowe publikacje z zakresu teorii stosunków międzynarodowych. Wśród nich można wymienić: J. Kukułka, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1978; W. Kostecki, *Polityka zagraniczna. Teoretyczne podstawy badań*, Warszawa 1986; Z. J. Pietraś, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Lublin 1986; *Wybrane problemy teorii i praktyki stosunków międzynarodowych*, red. Z. J. Pietraś, Warszawa – Lublin 1982; L. Weres, *Teoria gier w amerykańskiej nauce o stosunkach międzynarodowych*, Poznań 1982.

² Trzy lata po publikacji: *Teorii stosunków międzynarodowych* na rynku wydawniczym ukazała się książka J. Kukułki, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003. Do dziś cieszy się ona popularnością jak podręcznik akademicki.

³ Książka jest rozszerzoną i poprawioną wersją popularnego skryptu dla studentów z 1999 r.: T. Łoś-Nowak, *Wstęp do teorii stosunków międzynarodowych*, Poznań 1999.

zaakceptowana przez studentów, przejęła w pewnym stopniu rolę podręcznika akademickiego. W tym samym roku, jako konkurencyjne dla polskich autorów, pojawiło się tłumaczenie: „Theories of International Relations”⁴. Jest to zbiór artykułów, które stały się podstawą stworzenia skryptu akademickiego przez Wydział Studiów Australijskich i Międzynarodowych Uniwersytetu Deakin. Jest to niewątpliwie interesująca alternatywa dla polskich podręczników.

W 2007 r. ciekawą propozycją wydawniczą okazała się książka Jacka Czaputowicza „Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja”. Pełni ona dwojaką rolę: pracy naukowej ukazującej oryginalną systematyzację teorii stosunków międzynarodowych, ale również podręcznika akademickiego o dużej wartości dydaktycznej. Praca ma charakter rzeczowy, jednak poszczególne zagadnienia zaprezentowane zostały w sposób chronologiczny. Jest to interesujące rozwiązanie, pokazujące nie tylko rozwój poszczególnych teorii, ale uwzględniające kwestię ich współwystępowania. Na szczególną uwagę zasługuje umiejętne ukazanie wpływów, jakie wywarły na siebie poszczególne nurty, rywalizację i relacje między nimi. Teorie u Czaputowicza nie są także wyrwane z kontekstu historycznego. Autor podkreśla, że są one ściśle osadzone w konkretnej rzeczywistości międzynarodowej, a niejednokrotnie bywają reakcją na nią. Oryginalna struktura książki jest tu niewątpliwie atutem. Dotychczasowe publikacje często albo izolowały poszczególne teorie, co w sposób istotny zaciemniało ich miejsce pośród innych nurtów, lub też kładły zbyt duży nacisk na ujęcie historyczne, zaniedbując tym samym wykład rzeczowy.

Publikacja Jacka Czaputowicza składa się z jedenastu rozdziałów, a każdy z nich z kilku podrozdziałów. Rozdział pierwszy wprowadza czytelnika w skomplikowane zagadnienia z zakresu teorii stosunków międzynarodowych. Ukazany tu jest dorobek światowej nauki w zakresie teorii stosunków międzynarodowych. Autor zaprezentował również działalność na tym polu polskich ekspertów. Istotną częścią tego rozdziału jest omówienie poszczególnych kategorii teoretycznych takich jak: suwerenne państwo, stosunki wewnętrzne i międzynarodowe, przyczynowość, siła, równowaga czy poziom analizy. Odpowiednie ujęcie tych zagadnień oraz umieszczenie ich w kontekście międzynarodowym wyraźnie ukazuje odrębność teorii polityki oraz teorii stosunków międzynarodowych. Równie istotna wydaje się prezentacja funkcji teorii. Wyjaśnione tu zostały takie pojęcia jak: obraz świa-

⁴ S. Burchill, R. Devetak, A. Linklater, M. Paterson, C. Reus-Smit, J. True, *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006.

ta, ontologia, paradygmat, teoria, interpretacja których zdaje się sprawiać wiele trudności. Uzyskujemy również informacje na temat, jakie warunki powinna spełniać dobra teoria. W ostatniej części rozdziału pierwszego zamieszczono autorską systematykę poszczególnych teorii stosunków międzynarodowych, która stała się podstawą podziału i ujęcia prezentowanego wykładu, oczywiście z nielicznymi wyjątkami. Autor nie rezygnuje jednak z istniejących już wcześniejszych prób systematyzacji. Korzysta z nich, dzieląc chociażby poszczególne teorie na: pozytywizm, społeczny konstruktywizm oraz postpozytywizm. Zgodne to jest także z przyjętą przez autora koncepcją chronologiczną. Teorie pozytywistyczne rozwijały się głównie do lat siedemdziesiątych XX wieku, społeczny konstruktywizm dominował w latach osiemdziesiątych, a nurty postpozytywistyczne to czas od początku lat dziewięćdziesiątych. Oczywiście autor dostrzega i podkreśla odstępstwa od tej reguły, wskazując chociażby na realizm, liberalizm czy angielską szkołę stosunków międzynarodowych, które cieszą się sporą popularnością i współcześnie nie ustępują miejsca teoriom postpozytywistycznym.

Zgodnie z zastosowaną w książce systematyką, choć sam autor tego nie robi, można wyróżnić kilka części składowych. Trzy rozdziały: II – realizm, III – liberalizm, a IV – globalizm – poświęcone są teoriom pozytywistycznym, zwanymi teoriami głównego nurtu. Teorie krytyczne i historyczna socjologia, reprezentujące także nurt pozytywistyczny, omówione zostały jednak w rozdziale X. Następane dwa rozdziały: V – neorealizm, VI – neoliberalizm – to nawiązania i powroty do teorii głównego nurtu. Rozdziały: VII – szkoła angielska, VIII – konstruktywizm, IX – teorie integracji europejskiej – z wyjątkami wpisują się w charakterystyczny dla lat osiemdziesiątych XX wieku nurt teorii społecznego konstruktywizmu. Ostatnia grupa teorii zawarta w rozdziałach: X – feminizm, XI – teorie normatywne i postmodernizm stanowią grupę teorii uważanych, z nielicznymi wyjątkami, za postpozytywistyczne.

Wykład dotyczący teorii głównego nurtu autor rozpoczyna od omówienia jednego z najbardziej wpływowych nurtów wśród teorii stosunków międzynarodowych, jakim jest realizm. Zakłada on, iż za pomocą analizy interesów i siły państwa jesteśmy w stanie najlepiej zrozumieć procesy międzynarodowe. Podmiot w stosunkach międzynarodowych przed podjęciem działania kalkuluje własną siłę i ocenia zyski bądź straty. Wśród teorii realistycznych autor szczegółowo omawia realizm kompleksowy, fundamentalizm, konstytucjonalizm oraz strukturalizm. Pokazuje tym samym, jak bardzo współczesny realizm korzysta z klasyków: Tukidydesa, Niccolò Machiavellego, Jana Jakuba Rousseau czy Tomasza Hobbesa. Pośród współ-

czesnych nurtów realistycznych wyrosłych na gruncie sprzeciwu wobec idealizmu międzywojennego autor szczegółowo prezentuje: realizm praktyczny, klasyczny oraz strukturalny. Szczególnie interesującą częścią jest omówienie teorii geopolitycznych. Geopolityka często traktowana jest jako odrębny i nie uznawany jako teoria stosunków międzynarodowych nurt analizujący wpływ czynników geograficznych na politykę międzynarodową. Ze względu jednak na jej duży udział w kształtowaniu się teorii realistycznych została ona omówiona w tej właśnie części. Ponadto autor przedstawił również zagadnienie wkładu behawioryzmu w rozwój teorii, który zaowocował wymuszeniem na naukach społecznych rygoru naukowego charakterystycznego dla nauk ścisłych.

Kolejnym zagadnieniem części publikacji poświęconej teoriom pozytywistycznym są teorie liberalne. Ich głównym założeniem jest, iż stosunki międzynarodowe ewoluują w kierunku zapewnienia społeczeństwu dobrobytu, wolności i sprawiedliwości. W polityce zagranicznej także istotną rolę powinna odgrywać etyka, a interes państwa nie usprawiedliwia rezygnacji z niej. Liberalowie, zgodnie z koncepcją oświeceniową zakładają, że człowiek z natury jest dobry, a tylko nieodpowiednie warunki w jakich żyje sprawiają, że nie zawsze postępuje zgodnie z normami moralnymi. Pośród tradycyjnych teorii realistycznych autor wyróżnił: liberalizm kompleksowy (Immanuel Kant), instytucjonalny (John Locke), ekonomiczny (Adam Smith) oraz idealizm (Woodrow Wilson). Istotą część rozdziału stanowi omówienie tradycyjnych teorii integracji: funkcjonalizmu, federalizmu, transakcjonizmu i neofunkcjonalizmu.

Jako ostatnie omówione zostały teorie w ramach globalizmu zakładającego, że system międzynarodowy jest bardzo ściśle powiązaną integralną całością. Przedstawionych tu zostało sześć podstawowych teorii. Pierwszą kategorią są reprezentowane przez: J. A. Hobsona, W. I. Lenina oraz J. Schumpetera, rozwijające się na początku XX wieku teorie imperializmu. Kolejne to teorie zależności R. Prebisha, F. Cardoso, A. G. Franka, które kształtowały się w latach sześćdziesiątych, zakładające zależność, iż na wzrost bogactwa Północy wpływa rozwój ekonomii rynkowej oraz wolności politycznej na Południu. Ponadto ukazano teorie systemu światowego z lat siedemdziesiątych, mówiące o podziale systemu światowego na centrum, półperyferie i peryferie. Dwie ostatnie teorie z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych to neogramscianizm, zakładający, że hegemonia jest wtedy, gdy jedna klasa akceptuje dominację ekonomiczną drugiej oraz marksizm neoklasyczny, który dowodzi, iż rozwój gospodarczy wynika z ewolucji relacji klasowych.

Kolejną część książki stanowią nawiązania i odwołania, czyli neorealizm oraz neoliberalizm. W części poświęconej neorealizmowi pośród wielu teorii takich jak: realizm defensywny i ofensywny, realizm zależny czy neoklasyczny, szczególną uwagę poświęcono głównej teorii tego nurtu, czyli realizmowi strukturalnemu K. Waltza oraz realizmowi kulturowemu S. Huntingtona. W tym ostatnim przypadku autor nie zgadza się jednak z koncepcją, by realizm kulturowy uznać za odrębny paradygmat. Analizując neoliberalizm autor skupia się na zaprezentowaniu różnorodności wywodzących się z tego nurtu teorii. Są wśród nich szczególnie interesująca teoria gier opisująca takie sytuacje współpracy międzynarodowej, jak: kooperację, koordynację, perswazję czy zapewnienie; teoria reżimów; globalizacja oraz niezwykle popularne teorie końca, wśród których wyróżnić możemy: koncepcję „końca historii” F. Fukuyamy czy koncepcję „kresu wojny” J. Muellera i C. Kaysena.

Nurt teorii społecznego konstruktywizmu: szkoła angielska, konstruktywizm, teorie integracji europejskiej z kilkoma wyjątkami są podstawą następnej części książki. Wśród nich znalazła się jedna z najbardziej znanych teorii stosunków międzynarodowych: koncepcja społeczności międzynarodowej H. Bulla. Została ona omówiona w rozdziale siódmym dotyczącym angielskiej szkoły stosunków międzynarodowych. Szkoła swą genezę sięga końca lat pięćdziesiątych, kiedy powołano Brytyjski Komitet Teorii Stosunków Międzynarodowych. Odnajdziemy tu także m.in. definicje takich pojęć, jak: społeczność międzynarodowa, system międzynarodowy, społeczność światowa. Następnie w szczególnie wnikliwy sposób zaprezentowano opozycyjny do paradygmatu racjonalistycznego konstruktywizm. Teoria do dziś cieszy się dużą popularnością. Swą sławę zawdzięcza przede wszystkim krytyce teorii tradycyjnych. Głównym zarzutem wobec nich była słaba zdolność do prognozowania. Podstawą tej teorii jest założenie, że rzeczywistość międzynarodowa opiera się na konstrukcji społecznej, a świat składa się ze struktur i procesów. Czuputowicz zwraca tu szczególną uwagę na związek konstruktywizmu z socjologiczną teorią strukturacyjną A. Giddensa oraz realizmem naukowym R. Bhaskara. Na koniec zaprezentowane zostały współczesne teorie integracyjne. Na uwagę zasługują tu ich klasyfikacje, a zwłaszcza autorska, stosująca kryterium umiejscowienia suwerenności oraz oddziaływania w polityce i gospodarce.

Dwa ostatnie rozdziały to część poświęcona głównie teoriom postpozytywistycznym. Wśród nich autor wymienia m.in. teorie feministyczne. Przy okazji omówione zostały znamienne dla nurtu pozytywistycznego teorie krytyczne oraz historyczna socjologia. Za przeważający na korzyść takiego

podziału argument autor uznał wspólny mianownik tych nurtów, jakim jest kwestionowanie istniejącego porządku międzynarodowego. Ponadto zaprezentowane zostały teorie normatywne oraz postmodernistyczne. Wśród teorii normatywnych omówiono dwa podstawowe nurty: komunitaryzm i kosmopolityzm. Zaprezentowano także główne poglądy postmodernistów oraz wyjaśniono charakterystyczne dla postmodernistów pojęcia takie jak: tekstualność, dyskurs, genealogia, dekonstrukcja, logocentryzm.

Oceniając książkę Jacka Czaputowicza należy podkreślić, że stanowi ona nową jakość na rynku wydawniczym pośród wszystkich dotychczasowych publikacji na ten temat. Oryginalna struktura, interesująca forma oraz zajmujący wykład podnoszą znacznie jej wartość. Należy także zwrócić uwagę na realizację celów, które autor sobie postawił. Jest ich pięć: systematyzacja oraz krytyczna analiza teorii stosunków międzynarodowych; ukazanie powiązań teorii współczesnych i klasycznych; podkreślenie znaczenia wpływu na kształtowanie się teorii wielu dyscyplin, zwłaszcza nauk społecznych; uwzględnienie w wykładzie nowych zjawisk takich jak: geopolityka i integracja; zaprezentowanie teorii stosunków międzynarodowych w kontekście suwerenności oraz ilustracja teorii w praktyce międzynarodowej. Wszystkie one w pełni zostały zrealizowane. Niewątpliwym atutem książki jest ukazanie istotnego wpływu myśli klasycznej na współczesne teorie, ale i ukazanie jak wiele czerpią one z nowoczesnych prądów filozoficznych czy socjologicznych. Na szczególne podkreślenie zasługuje zwłaszcza ukazanie teorii stosunków międzynarodowych w kontekście praktyki międzynarodowej. Autor udowadnia tym samym, że gruntowna wiedza z zakresu teorii gwarantuje lepszą interpretację zjawisk i wydarzeń w rzeczywistości. Godną odnotowania zasadą książki Czaputowicza jest ilustrowanie zagadnień teoretycznych za pomocą „studiów przypadku”. Jest to praktyka popularna w wydawnictwach zachodnich, niezwykle rzadko stosowana w Polsce. Ich zadaniem jest ukazanie tego, jak teorie objaśniają rzeczywiste przypadki stosunków międzynarodowych. Wśród 38 studiów znajdujemy takie jak: „Prognoza rozwoju sytuacji w Europie i Azji według neorealizmu”; „Wojna na Bałkanach według realizmu, liberalizmu i konstruktywizmu” czy „Feministyczna reinterpretacja zasad realizmu”. Trudno tu przecenić ich wartość, zwłaszcza gdy publikacja pełni rolę podręcznika akademickiego i to zarówno z punktu widzenia studenta, jak i wykładowcy. Książka dodatkowo wzbogacona jest licznymi tabelami, wykresami i rysunkami, które pełnią funkcję pomocniczą do prezentowanego materiału.

Warto podkreślić również sposób prezentacji skomplikowanego zagadnienia, jakim są teorie stosunków międzynarodowych. Wykład jest jas-

ny i logiczny. Język, co warto zauważyć, zrozumiały jest dla osób, które nie muszą koniecznie być specjalistami w tej dziedzinie. Autor zachowuje proporcje, nie przeciążając wykładu zbędnymi elementami. Poprawne zastosowanie metod badawczych oraz realizacja postawionych celów sprawiły, że do rąk czytelników trafiła pozycja przydatna nie tylko studentom stosunków międzynarodowych, ale i prawnikom, politologom, historykom oraz wszystkim zainteresowanym teoretycznym wyjaśnieniem działania mechanizmów polityki międzynarodowej.

